

Η ποιητική γλώσσα του Κάλβου,
 οι νεωτερισμοί των ρομαντικών
 και ένα άγνωστο αυτοσχόλιο
 στην εφημερίδα *Le Globe*

Σε ποια καλλιτεχνική και γραμματολογική επικράτεια εντάσσεται η ποίηση των Ωδών; Ανήκει στην τέχνη του νεοκλασικισμού και του διαφωτισμού; Είναι ποίηση «προρομαντική» ή ποίηση ρομαντική; Με αυτά τα επίμονα ερωτήματα συνδέθηκε η μελέτη της καλβικής ποίησης σε διάρκεια πολλών δεκαετιών.¹ Για την ερμηνεία των Ωδών στο πλαίσιο του νεοκλασικισμού, ένα από τα κεντρικά επιχειρήματα εντοπίζεται στην ιδιόρρυθμη γλώσσα του Κάλβου και στις λέξεις με αρχαϊκή καταγωγή, οι οποίες αφθονούν στις Ωδές.

Στο άρθρο αυτό θα μελετηθεί το ζήτημα της γλώσσας στη λογοτεχνία του ρομαντισμού και θα θεωρηθεί το ποιητικό ιδίωμα του Κάλβου σε σχέση με τις γλωσσικές θεωρίες των ρομαντικών. Θα διερευνηθεί επίσης ένα ουσιώδες ερώτημα: Η λόγια ή η αρχαιοπρεπής γλώσσα βρίσκεται σε αντίφαση προς τα διακριτικά γνωρίσματα και τις αισθητικές επιλογές του ρομαντισμού; Εάν ίσχυε πάντως αυτή η υπόθεση, θα έπρεπε να αποκλειστούν από τις τάξεις του κινήματος οι περισσότεροι εκπρόσωποι του ελληνικού ρομαντισμού. Θα έπρεπε δηλαδή να εξαιρεθούν από τη γραμματεία του ελληνικού ρομαντισμού όλα σχεδόν τα ποιήματα των αθηναίων ρομαντικών και όλες οι εξαρχαιωμένες μορφές που εξέδωσαν για τα πρώτα έργα τους οι Φαναριώτες της Αθήνας.

Στο ελλαδικό κράτος, ιδίως μετά τα μέσα του 19ου αιώνα, οι συνεχείς προσπάθειες για τον εξαρχαϊσμό της γλώσσας είχαν ιδεολογικά και εθνικά κίνητρα. Απέβλεπαν στο να επιβεβαιωθεί το όραμα της τριπλής ενότητας και η αδιάσπαστη σχέση της σύγχρονης με την κλασική Ελλάδα. Η γλωσσική κάθαρση αποτύπωνε τη θέληση του νέου ελληνισμού να υπογραμμίσει την αρχαία καταγωγή του. Στις προτεραιότητες αυτές υποτάχθηκε και η γλώσσα της ποίησης.²

Ένα ανάλογο φαινόμενο σημάδεψε επίσης τον βρετανικό ρομαντισμό. Πρέπει να σημειωθεί ότι το παρελθόν, και όχι μόνο το μεσαιωνικό, γοήτευε ιδιαίτερα τους ρομαντικούς καλλιτέχνες. Στον βρετανικό ρομαντισμό ειδικά ασκούσε εξίσου μεγάλη γοητεία ο αρχαίος και προχριστιανικός κόσμος των Κελτών. Από τα μέσα του 18ου αιώνα και μετά, η ηγεμονία της αγγλικής γλώσσας και κουλτούρας στη Βρετανία έδειχνε να απειλεί με οριστική εξαφάνιση την κελτική παράδοση

και την ομάδα των γαελικών γλωσσών (ορεινή Σκωτία, Ιρλανδία). Ο φόβος αυτός ώθησε στη ρομαντική αναβίωσή τους. Ταυτόχρονα, η ποίηση του Όσσιαν είχε μεταβάλει την κοινή αντίληψη για τη γαελική γλώσσα και παράδοση. Από βαρβαρικό σύμβολο, η γλώσσα και ο πολιτισμός των Κελτών έγιναν εθνικός θησαυρός, που συνέδεε τη σύγχρονη χώρα με τον αρχαίο κόσμο και το εθνικό παρελθόν. Πολλοί άγγλοι ρομαντικοί θα αντλήσουν έμπνευση από τη γλώσσα και τους μύθους των Κελτών (ο Μπλέικ, ο Κόουλριτζ, ο Γουέρντζγουερθ, ο Σάου-δου, ο Μπάιρον, ο Κητς). Μέσα από την πορεία αυτή το κελτικό παρελθόν αναδείχθηκε στα χρόνια του ρομαντισμού σε σαγηνευτική παρακαταθήκη και, για τους νέους καλλιτέχνες, σε πρόταση εναλλακτική προς την παράδοση της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας, που ήταν η πλέον οικεία στην αγγλική παιδεία.³

Η ποιητική θεωρία του ρομαντισμού συνδυάστηκε εξ αρχής με το ζήτημα της γλώσσας. Σε πρώτη φάση, η αντίδραση προς το ποιητικό ιδίωμα των δύο προηγούμενων αιώνων οδήγησε στην έκδηλη προτίμηση των ρομαντικών για τη γλώσσα του καθημερινού λόγου και της φυσικής ομιλίας. Το σημαντικό ορόσημο σε αυτή την επιλογή θεωρείται ο πρόλογος του Γουέρντζγουερθ για τη δεύτερη έκδοση (1800) της συλλογής *Λυρικές μπαλάντες*. Ο πρόλογος αναδημοσιεύτηκε, με προσθήκες και διορθώσεις, στην επανέκδοση του 1802. Ορίζει έναν από τους πιο γνωστούς σταθμούς για τις γλωσσικές αντιλήψεις των ρομαντικών. Στο κείμενο αυτό, ο άγγλος ρομαντικός διακήρυξε ότι η γλώσσα της ποίησης πρέπει να είναι «η πραγματική γλώσσα των ανθρώπων».⁴

Ο ίδιος πόθος της αλλαγής προς την κατεύθυνση του φυσικού λόγου εκδηλώνεται, με μεγαλύτερη ή μικρότερη ευκρίνεια, σε πολλά ρομαντικά έργα. Η προτίμηση για το απλό και το ταπεινό ιδίωμα αποτελούσε μέρος μιας γενικότερης αντίδρασης ενάντια στην αριστοκρατική άποψη του κλασικισμού. Ο Ντράι-ντεν, επί παραδείγματι, θεωρούσε ότι το γλωσσικό πρότυπο της ποίησης έπρεπε να είναι η γλώσσα του ηγεμόνα και της βασιλικής αυλής.⁵

Ωστόσο, αν η φυσικότητα, η απλότητα και η συγγένεια προς τον πεζό λόγο διεκδικούν την εύνοια των ρομαντικών, το ίδιο ισχύει ομοίως για τη γλώσσα του παρελθόντος και για το εξαρχαιωμένο ποιητικό ιδίωμα. Ένα τυπικό παράδειγμα για αυτόν το διπολισμό προσφέρει και πάλι η συλλογή *Λυρικές μπαλάντες* (*Lyrical Ballads*, 1798). Η συλλογή των δύο φίλων ποιητών ξεκινούσε με ένα ποίημα του Κόουλριτζ, που το χαρακτήριζε ο επιδεικτικός φόρτος των λεκτικών και ορθογραφικών αρχαισμών («The Rime of the Ancyent Marinere»). Πολλές μάλιστα από τις αρχαϊκές λέξεις του «Ancient Mariner» προέρχονταν από τη σκωτική και τις βόρειες διαλέκτους της Βρετανίας.⁶

Ο Κόουλριτζ άντλησε τις αρχαϊκές λέξεις του ποιήματος από το λεξιλόγιο της

μεσαιωνικής μπαλάντας, από το λεξιλόγιο του Τσώσερ και του Σπένσερ, καθώς και από τη ναυτική ορολογία. Αυτή η λεκτική ποικιλία προσέδιδε στη φωνή του ποιήματος ευρύτητα ιστορικών χαρακτηριστικών. Διασταυρώνοντας τη γλωσσική μορφή διαφορετικών περιόδων και κοινωνικών στρωμάτων, ο ποιητής προσέβλεπε στην οργανική σύλληψη και σύνθεση της εθνικής γλώσσας. Με την ανάκληση των λησμονημένων λέξεων επιδίωκε να εμπλουτίσει και να αναζωογονήσει το σύγχρονο ποιητικό ιδίωμα. Ο λόγος του αρχαίου ναυτικού συνδύαζε τις σύγχρονες λέξεις με τους αρχαϊσμούς. Εξασφαλιζόταν έτσι και η σύζευξη της νεωτερικότητας με τη ρομαντική νοσταλγία για το μακρινό παρελθόν.⁷

Τις γλωσσικές θεωρίες του αγγλικού ρομαντισμού επρόκειτο να προσδιορίσει αποφασιστικά η μεταγενέστερη διαμάχη των δύο φίλων ποιητών, ηγετικών μορφών στην πρώτη γενιά του αγγλικού ρομαντισμού. Ο Γουέρντζγουερθ ήθελε να χρησιμοποιήσει στην ποίηση την «πραγματική γλώσσα των ανθρώπων». Ώς το σημείο αυτό συμφωνούσε μαζί του ο Κόουλριτζ, που είχε συμβάλει στις ιδέες του προλόγου. Θα διαφωνούσε όμως με τη θεωρία που διατυπωνόταν στη συνέχεια του προλόγου. Ο Γουέρντζγουερθ έφτανε να καθορίσει ως πρότυπο για την ποίηση τη γλώσσα των αγροτών και των ανθρώπων που ζουν κοντά στη φύση, μακριά από την επίδραση του πολιτισμού.⁸

Ο Κόουλριτζ δημοσιοποίησε αρκετά χρόνια αργότερα τη διαφωνία του προς την πριμιτιβιστική τάση του Γουέρντζγουερθ. Το 1817 εκδόθηκε στο Λονδίνο η λογοτεχνική αυτοβιογραφία του, που αποτελεί έργο-σταθμό για τον αγγλικό ρομαντισμό (*Biographia Literaria*). Στο έργο αυτό, σε πολλά κεφάλαιά του, ο Κόουλριτζ κατέγραψε τις αντιρρήσεις του προς τις γλωσσικές αντιλήψεις του Γουέρντζγουερθ. Η αντίδραση αυτή δεν είχε σχέση με τις νεοκλασικές διαμαρτυρίες που είχε προκαλέσει ο πρόλογος της συλλογής *Λυρικές μπαλάντες*. Οι απόψεις του Κόουλριτζ πήγαζαν εξίσου από τη ρομαντική θεωρία και φιλοσοφία περί γλώσσας. Διέφεραν δηλαδή ριζικά από τις επιθέσεις που είχε δεχθεί ο Γουέρντζγουερθ εν ονόματι του προγενέστερου ποιητικού ιδιώματος.⁹ Ο Κόουλριτζ ενεπλάκη στη γλωσσική διαμάχη με το φίλο του και συνοδοιπόρο ποιητή όχι για να αποκηρύξει την επανάσταση εκείνου, αλλά για να την προωθήσει και να την αναμορφώσει.¹⁰

Σύμφωνα με τις απόψεις που διατύπωνε ο Κόουλριτζ το 1817 στις σελίδες του *Biographia Literaria*, δεν υπάρχει μία μόνο «πραγματική γλώσσα». Η γλώσσα των ανθρώπων διαφέρει και καθορίζεται ανάλογα προς την ευφυΐα, το μορφωτικό επίπεδο και την κοινωνική τάξη του κάθε ομιλητή. Προσδιορίζεται ομοίως από την ένταση των συναισθημάτων του και από την ταχύτητα της συναισθηματικής ανταπόκρισης. Η έννοια συνεπώς πρέπει να γίνεται αντιληπτή στον πληθυντικό

αριθμό: υπάρχουν πολλές «πραγματικές γλώσσες» των ανθρώπων. «Η κοινή γλώσσα ανευρίσκεται παντού σε τμήματα και πουθενά στο σύνολό της», υποστήριξε αμέσως μετά ο Κόουλριτζ. Διευκρίνιζε επίσης ότι η γλώσσα και οι γνώσεις του αγροτικού πληθυσμού προσφέρουν πολύ φτωχό λεξιλόγιο. «Το καλύτερο τμήμα της γλώσσας», διαβεβαίωνε ο άγγλος ρομαντικός, «πηγάει από το στοχασμό για τη λειτουργία του ανθρώπινου πνεύματος». Στις πριμιτιβιστικές τάξεις του Γουέρντζγουερθ, ο Κόουλριτζ αντέτεινε ότι η γλώσσα της ποίησης πρέπει να εφοδιάζεται σταθερά από την εργασία του ανθρώπινου πνεύματος.¹¹

Το 1816 ο Κόουλριτζ εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο, έχοντας ήδη τη φήμη του μεγάλου λογοτέχνη. Η δημοτικότητά του θα ενισχυθεί τώρα με μια έκρηξη εκδοτική. Στο *Biographia Literaria*, και σε σειρά διαλέξεων που έδωσε στο Λονδίνο στα 1818-1819, επεξεργάστηκε την οργανική θεωρία του για την τέχνη, τη γλώσσα και την ποιητική φαντασία. Στο στοχασμό των ρομαντικών, η φύση και η τέχνη, το ανθρώπινο πνεύμα επίσης, διαθέτουν τα χαρακτηριστικά και τη δυναμική της αυτόνομης ζωής. Αποτελούν ζωντανούς οργανισμούς και ενιαία αυτοτελή σύνολα. Όλα τα συστατικά του συνόλου βρίσκονται σε οργανική σχέση μεταξύ τους και με το σύνολο. Για τη διαμόρφωση της οργανικής θεωρίας του, ο γερμανομαθής Κόουλριτζ άντλησε από τη φιλοσοφία των γερμανών ρομαντικών. Με τη νέα κοσμοθεωρία που εισηγήθηκε, θεωρείται ότι συντελέστηκαν πολλές αλλαγές στην πνευματική ατμόσφαιρα της Αγγλίας.¹²

Ο Κόουλριτζ παρήγαγε το σπουδαιότερο τμήμα του φιλοσοφικού και κριτικού έργου του σε διάρκεια τεσσάρων ετών (1815-1819). Μέχρι τότε είχε ολοκληρωθεί το σύνολο περίπου της ποιητικής του δημιουργίας. Στα χρόνια του Λονδίνου θα αναδυθεί ο κριτικός της λογοτεχνίας και ο φιλόσοφος της φύσης.¹³ Η οργανική θεωρία του για τη γλώσσα αναπτύχθηκε στις φιλοσοφικές διαλέξεις του. Εκφράστηκε με έμφαση στη συλλογική κατανόηση της κοινότητας που μιλά την ίδια γλώσσα. Αυτή η γλωσσική κοινότητα ταυτιζόταν με το έθνος. Στην οργανική αντίληψη του Κόουλριτζ, η γλώσσα της ποίησης έπρεπε να αντιπροσωπεύει «το πνεύμα του έθνους» (the mind of the nation) που μιλά την κοινή γλώσσα.¹⁴

Πόσο μακριά βρίσκεται άραγε η γλώσσα της καλβικής ποίησης από αυτές τις οργανικές θεωρίες του Κόουλριτζ και της ρομαντικής φιλοσοφίας; Η ρητή αναφορά του άγγλου ποιητή στο πνεύμα του έθνους νομιμοποιούσε την ιστορική συνείδηση στη χρήση της σύγχρονης γλώσσας. Επέτρεπε επίσης τη γλωσσική ευρύτητα και τη λεκτική ποικιλία – ανάλογα προς την ευφυΐα, τη μόρφωση και την κοινωνική τάξη των ανθρώπων που ανήκουν στο ίδιο έθνος. Με τους όρους αυτούς συνεπώς εξασφαλιζόταν και η διεύρυνση του λεξιλογίου για τη ρομαντική λογοτεχνία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινιστούν ορισμένα θέματα σχετικά με το ποιητικό λεξιλόγιο. Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, πειθαρχώντας στους αυστηρούς περιορισμούς του κλασικισμού, το λεξιλόγιο της ποίησης ήταν πολύ περιορισμένο.¹⁵ Ο Ουγκό περιέγραψε αναλυτικά τη διαδικασία συρρίκνωσης την οποία υπέστη το γαλλικό ποιητικό λεξιλόγιο από τα μέσα του 17ου ως το τέλος του 18ου αιώνα. Εξηγούσε επίσης ότι στη σύγχρονή του, δηλαδή στη ρομαντική, εποχή, η γαλλική ποίηση ανακτούσε τις προγενέστερες λεξιλογικές δυνάμεις της.¹⁶

Στη δυτικοευρωπαϊκή λογοτεχνία, όταν γίνεται λόγος για το λεξιλόγιο του κλασικισμού και του νεοκλασικισμού, αυτό δεν δηλώνει μόνο ή κατανάγκη την ύπαρξη αρχαϊκών λέξεων. Η κεντρική κατεύθυνση στο ποιητικό ιδίωμα του (νεο)κλασικισμού ήταν το ιδανικευμένο και εξευγενισμένο λεξιλόγιο, που απαγόρευε τις κοινές λέξεις, τις λέξεις της καθημερινής ομιλίας, καθώς και τις λέξεις του λαού. Σημειώθηκε νωρίτερα η άποψη του Ντράιντεν, τον 17ο αιώνα, για τη γλώσσα της ποίησης. Το πρότυπό της έπρεπε να είναι η γλώσσα της βασιλικής αυλής. Ακόμα και το 1800 όμως, ο Γουέρντζγουερθ χρειάστηκε να αντιδράσει ενάντια στο ποιητικό ιδίωμα του 18ου αιώνα, με το οποίο είχε καθιερωθεί πολύ συγκεκριμένο λεξιλόγιο για την αγγλική ποίηση. Από το λεξιλόγιο αυτό αποκλείονταν όλες οι λέξεις που θεωρούνταν ταπεινές ή τετριμμένες.¹⁷ Με άλλα λόγια, στο λεξιλόγιο του νεοκλασικισμού υπήρχε κανόνας απαγόρευσης για πολλές από τις λέξεις που χρησιμοποιεί ο Κάλβος. Ιδού ορισμένες τέτοιες λέξεις των Ωδών που θα αποκλείονταν από το έργο ενός νεοκλασικού ποιητή: «άροτρον», «βαϊύζω», «βόλι», «βυζί», «εία μάλα», «κλαδεύω», «κόλυβα», «ξεφυτρώνω» κ.ο.κ.

Από τις λέξεις που απαντούν στις Ωδές, θα προσελκύσουν τη συστηματικότερη προσοχή οι ακόλουθες δύο: «βάρκα», «καράβι». Οι δύο λέξεις μνημονεύονται στη «Γραμματική της Νέας Ελληνικής», έργο που αποδίδεται στη γραφίδα του Κάλβου. Η «Γραμματική» είναι γραμμένη στα αγγλικά. Δημοσιεύτηκε ανώνυμα στο Λονδίνο το 1819.¹⁸ Ο ποιητής σημείωνε τότε ότι η νέα ελληνική γλώσσα εξακολουθούσε να χρησιμοποιεί στη «λαϊκή μορφή» της πολλές ξενικές λέξεις από την τουρκική και την ιταλική γλώσσα. Στα σχετικά παραδείγματα που δίνει ο Κάλβος καταγράφονται οι λέξεις «καράβι» και «βάρκα» αντίστοιχα.¹⁹ Τέτοιες λέξεις της λαϊκής γλώσσας ήταν εξοβελιστέες από το νεοκλασικό ιδίωμα. Πώς μπορεί λοιπόν να ερμηνευτεί η παρουσία των δημωδών, των λαϊκών και των ιδιωματικών λέξεων ή εκφράσεων στην ποίηση του Κάλβου; Η εξήγηση πρέπει να αναζητηθεί στην ίδια γλωσσική φιλοσοφία, η οποία νομιμοποίησε ομοίως τη χρήση των αρχαϊσμών. Πρέπει να αναζητηθεί δηλαδή στη γλωσσική φιλοσοφία του ρομαντισμού.

Χάρη στις ριζοσπαστικές γλωσσικές θεωρίες τους, οι ρομαντικοί διεύρυναν σημαντικά το λεξιλόγιο της ποίησης, όπως και της πεζογραφίας. Αντιδρώντας στις απαγορεύσεις του νεοκλασικισμού, διεκδίκησαν το δικαίωμα να αντλούν λέξεις από ποικίλα γλωσσικά επίπεδα και από διαφορετικές ιστορικές περιόδους – τόσο από τη λόγια όσο και από τη δημώδη ή την προφορική παράδοση, επίσης από την καθημερινή ομιλία και από τη γλώσσα του λαού. Με αυτή την επαναστατική θεωρία και ποιητική πρακτική, που υπήρξε άλλοτε ενστικτώδης και άλλοτε συνειδητή, το λεξιλόγιο της ρομαντικής λογοτεχνίας γνώρισε εντυπωσιακή διεύρυνση. Έγινε πλουσιότερο και εκφραστικότερο, με μεγαλύτερη ακρίβεια στην περιγραφή των εικόνων, των χρωμάτων και των μουσικών εντυπώσεων.²⁰

Ως προς τη γλώσσα της καλβικής ποίησης, όλοι οι μελετητές της θα συμφωνούσαν σε αυτό το σημείο. Το μόνο χαρακτηριστικό δηλαδή που δεν έχει αποδοθεί στην ποίηση των Ωδών είναι η λεξιλογική πενία και το συμβατικό λεξιλόγιο. Η διεύρυνση του λεξιλογίου που επιτεύχθηκε από τον ποιητή των Ωδών οφείλεται, όπως πιστεύω, στη γλωσσική επανάσταση του ρομαντισμού. Σε αυτή τη συλλογική εξόρμηση και προσπάθεια των νέων καλλιτεχνών δεν υπήρχαν κανόνες ή δεσμεύσεις. Ο μόνος, άλλωστε, και αδιαπραγμάτευτος κανόνας των ρομαντικών ήταν η πίστη στην απόλυτη αξία της ποιητικής έμπνευσης. Οι ποιητές είχαν συνεπώς τη δυνατότητα για άπειρες προσωπικές παραλλαγές και ποικίλα ετερογενή συστήματα. Σχετικά με αυτές τις διευκρινίσεις, υπενθυμίζεται και η παρατήρηση που σημειώθηκε νωρίτερα για τις αρχαϊκές λέξεις του ποιήματος «The Rime of the Ancyent Marinere». Με την ανάκληση των λέξεων αυτών, ο Κόουλριτζ είχε επιδιώξει να εμπλουτίσει το ιδίωμα της νέας και ρομαντικής ποίησης.

Ο Κόουλριτζ εκδήλωνε επίσης το θαυμασμό του για τη γλώσσα του Ομήρου. Όπως εξηγούσε στις φιλοσοφικές διαλέξεις του, η ομηρική ήταν η κατεξοχήν γλώσσα της ποίησης και διέθετε την τελειότητα που απαιτούσε ο Μίλτων για το ποιητικό ιδίωμα.²¹ Ας προστεθεί ακόμα ότι οι ρομαντικοί θρηνούν συνολικά για την απώλεια των αρχαίων γλωσσών, και μάλιστα για τη γλώσσα του Ομήρου. Αυτή η αίσθηση της απώλειας, που συναρτάται με την πραγματικότητα της σύγχρονης γλώσσας, είναι τυπικά ρομαντική. Ο θαυμασμός μάλιστα για την αρχαία ελληνική γλώσσα αντιπροσωπεύει κοινή και συλλογική τάση στον ευρωπαϊκό ρομαντισμό.²²

Ο διάλογος για τη γλώσσα των Γουέρντζγουερθ και Κόουλριτζ υπήρξε κρίσιμο γεγονός στην ιστορία της αγγλικής λογοτεχνίας. Είχε επίσης καταλυτικές επιπτώσεις στην εξέλιξη των θεωριών για τη γλώσσα της ποίησης. Από την εποχή εκείνη, και ως τον 20ό αιώνα, το ιδίωμα της αγγλικής ποίησης θα συνεχίσει να χαρακτηρίζεται από τον γλωσσικό διπολισμό που συνόδευε τα ποιήματα

της συλλογής *Λυρικές μπαλάντες*. Στη γλώσσα της αγγλικής ποίησης εξακολούθησαν να συνυπάρχουν επί μακρόν οι πριμιτιβιστικές τάσεις του Γουέρντς-γουερθ και οι αρχαϊστικές τάσεις του Κόουλριτζ.²³

Στην τάση του γλωσσικού εξαρχαϊσμού θα μνημονευτεί μία ακόμα ρομαντική περίπτωση. Είναι ο Μπάιρον. Ο διασημότερος –ίσως και ο σημαντικότερος– εκπρόσωπος του ευρωπαϊκού ρομαντισμού είχε ιδιαίτερη αγάπη για τους ποιητές της Αυγουσταίας περιόδου και για το ποιητικό ιδίωμα του 17ου αιώνα.²⁴ Στους στίχους του ανακαλείται σε μεγάλο βαθμό η ιστορία της αγγλικής γλώσσας. Η γλωσσική παράδοση αναβιώνει με την επανάκληση, και συνεπώς ανανεώνεται. Σύμφωνα με τη βυρωνική βιβλιογραφία, οι λέξεις του Μπάιρον φέρουν το σύνθετο σημασιολογικό περιεχόμενο που είχαν αποκτήσει με τις αναριθμητες χρήσεις τους, πριν και ανεξάρτητα από το ποίημα. Οι λέξεις της βυρωνικής ποίησης έχουν μια δική τους ιστορία, όπως έχουν τη δική τους πλούσια ιστορία οι λέξεις του Κάλβου. Κατορθώνουν να συνοψίσουν σε σύνολο τα επιμέρους τμήματα της κοινής γλώσσας, για να θυμηθούμε τις διατυπώσεις του Κόουλριτζ.²⁵

Δεν πρέπει να θεωρηθεί πιθανόν ότι οι γλωσσικοί αρχαϊσμοί του Μπάιρον και άλλων ρομαντικών, όπως του Κόουλριτζ, πέρασαν απαρατήρητοι από τον Ανδρέα Κάλβο. Ούτε φαίνεται εύλογο να εικάσουμε ότι τον άφησαν αδιάφορο οι συζητήσεις των άγγλων ρομαντικών για τη γλώσσα της ποίησης. Η γλωσσική θεωρία του Κόουλριτζ παρουσιάστηκε στα χρόνια ακριβώς που ο Κάλβος ζούσε στο Λονδίνο (1816-1820). Ο έλληνας ποιητής των Ωδών διέθετε σπάνια γλωσσική ευφυΐα. Φαίνεται επίσης ότι διέθετε και αξιοθαύμαστο ταλέντο στις ξένες γλώσσες. Είναι δε βέβαιο ότι έμαθε πολύ γρήγορα τα αγγλικά. Χάρη σε μια σύγχρονη μαρτυρία, που διασώθηκε σε εφημερίδα του Λονδίνου, γνωρίζουμε ότι ο ποιητής μας μιλούσε με αξιοπρόσεκτη ευχέρεια την αγγλική γλώσσα ήδη το 1818. Παραθέτω τη σχετική μαρτυρία από την εφημερίδα *The New Times*, σε μετάφραση του Κ. Θ. Δημαρά: «Ο κ. Κάλβος είναι πολύ νέος, και όπως μαθαίνουμε έχει φθάσει πρόσφατα στην Αγγλία. Πρέπει να προόδευσε καταπληκτικά γρήγορα στα αγγλικά. Το ύφος του είναι λείο και επακριβωμένο, και η λαλιά του κομψή και ζωηρή».²⁶

Θα επανέλθουμε τώρα στο ποιητικό ιδίωμα του Μπάιρον και στη διάσταση του γλωσσικού εξαρχαϊσμού. Στο λεξιλόγιο της βυρωνικής ποίησης ανευρίσκονται πολλοί και ποικίλοι αρχαϊσμοί. Θα εξεταστούν δύο παραδείγματα, που οδηγούν στη γλώσσα του Κάλβου. Πρόκειται για τα αρχαϊκά ονόματα της Ιταλίας (Ausonia) και της Αγγλίας (Albion). Οι δύο γεωγραφικοί όροι έχουν λατινική και κελτική καταγωγή αντίστοιχα. Στον αναγνώστη της καλβικής ποίησης είναι οικείοι από την πρώτη ωδή της *Λύρας*: «Χαίρε Αουσονία, χαίρε / και συ

Αλβιών» («Ο Φιλόπατρις», στ. 56-57). Οι συγκεκριμένες λέξεις του Κάλβου έχουν θεωρηθεί δάνεια από έργα ιταλών ποιητών (Φόσκολο, Αλφιέρι) και αρχαϊσμοί κοινόχρηστοι στους ποιητές του ιταλικού νεοκλασικισμού.²⁷ Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι πρόκειται για λέξεις κοινόχρηστες στο ποιητικό ιδίωμα του ρομαντισμού, και μάλιστα στην ποίηση του αγγλικού ρομαντισμού. Η δεύτερη άλλωστε από αυτές (Albion) αποτελεί λέξη της αγγλικής γλώσσας. Για την παρουσία των δύο όρων στη ρομαντική ποίηση, θα παραθέσω ενδεικτικά τέσσερις στίχους από το έργο του Μπίαιρον:

Whilome in Albion's isle there dwelt a youth	(<i>CHP</i> , I, στρ. 2)
Albion was happy in Athena's tears?	(<i>CHP</i> , II, στρ. 13)
Then let Ausonia, skill'd in every art	(<i>CHP</i> , στ. 618)
Unite Ausonia to the mighty main;	(<i>The Age of Bronze</i> , στ. 285)

Οι δύο πρώτοι στίχοι προέρχονται από την *Περιήγηση του Τσάιλντ Χάρολντ*, ο τρίτος στίχος ανήκει στο *Άγγλοι βάρδοι και σκώτοι κριτικοί*, ο τέταρτος είναι από την *Εποχή του χαλκού*. Ας σημειωθεί, στον πρώτο από τους παραπάνω στίχους, ότι το επίρρημα *whilome* είναι επίσης αρχαϊκό. Σημαίνει «κάποτε». Ο στίχος αναφέρεται στον νεαρό Χάρολντ. Η ίδια γλωσσική παρατήρηση ισχύει εν μέρει και για τον τίτλο του περίφημου ποιήματος (*Childe Harold's Pilgrimage*). Η αρχαϊκή λέξη *childe* σημαίνει «ιππότης» και «παιδί αριστοκρατικής γενιάς».

Σχετικά με τα αρχαϊκά ονόματα της Ιταλίας και της Αγγλίας, θα παρουσιάσουν επίσης δύο στίχοι από τη φιλελληνική συλλογή *Helléniennes*. Πρόκειται για το ελληνοβυρωνολατρικό έργο που εξέδωσε το 1825 ο γάλλος ρομαντικός Γκυγιώμ Πωτιέ. Είναι ο γνωστός μας Πωτιέ ντε Σανσαί, ο μεταφραστής της δεύτερης καλβικής συλλογής. Οι στίχοι προσθέτουν στο λεξιλόγιο του ρομαντισμού τα τεκμήρια της γαλλικής ποίησης:

Enfant de l'Ausonie, ô barde magnanime!
Et cet être étonnant, cet aigle d'Albion²⁸

Για το αρχαίο όνομα της Ιταλίας πρέπει να ληφθεί υπόψη ένα ακόμα, και ιδιαίτερα σημαντικό, στοιχείο. Ο όρος ήταν οικείος και διαδεδομένος στη διδασκαλία των ιταλών Καρμπονάρων. Έτσι αποκαλούσε η μυστική αδελφότητα το κράτος που επρόκειτο να δημιουργηθεί μετά την επανάσταση και την ένωση της Ιταλίας. Το όνομα αποτυπώθηκε στο *Σύνταγμα της Αυσονίας*, το οποίο καθόριζε τις αρχές του μελλοντικού κράτους (*Le Pacte d'Ausonie*).²⁹ Συνεπώς, η Αυσονία του Κάλβου δεν χρειάζεται ούτε πρέπει να αναχθεί στον Φόσκολο, στον Αλφιέρι ή σε νεοκλασικές πηγές. Ο όρος είχε πολιτογραφηθεί δραστικά στο λεξιλόγιο και στον ιδεολογικό στοχασμό της ρομαντικής εποχής. Πρέπει επίσης να διευκρινιστεί ότι η

μυστική επαναστατική εταιρεία των Καρμπονάρων αποτελεί κατάδηλο δημιούργημα των ρομαντικών χρόνων. Η συγκρότηση και η ιδεολογία της αδελφότητας δεν είναι δυνατόν να ερμηνευτούν με την εμπειρία καμιάς άλλης ιστορικής περιόδου. Σε πρόσφατο μάλιστα εισαγωγικό εγχειρίδιο για τον ευρωπαϊκό ρομαντισμό, οι ιταλοί Καρμπονάροι έχουν αποκτήσει δικό τους ιδιαίτερο κεφάλαιο.³⁰

Οι Καρμπονάροι είχαν υιοθετήσει πολλά αρχαία ονόματα για γεωγραφικές περιοχές της Ιταλίας.³¹ Επιπλέον, για το ιδεατό κράτος της Αυσονίας είχαν προβλέψει νέο ημερολόγιο με ρωμαϊκά ονόματα εποχών και μηνών. Καθιερώνονταν επίσης οι ρωμαϊκές ενδυμασίες και άλλα ρωμαϊκά σύμβολα, που θα συνέδεαν το νέο κράτος με το μακρινό εθνικό παρελθόν. Το *Σύνταγμα της Αυσονίας* αντιπροσωπεύει ένα από τα πρώτα σχέδια για τη συγκρότηση του ιταλικού έθνους. Στη ρομαντική ορμή για την εθνική ενότητα, η υπόδουλη Ιταλία των Καρμπονάρων αναζητούσε να υπογραμμίσει με κάθε τρόπο τις αρχαίες ρίζες για το λαό και τον πολιτισμό της.³²

Έγινε σαφές, ως το σημείο αυτό της εξέτασης, ότι ο γλωσσικός εξαρχαισμός χαρακτήριζε το έργο πολλών ρομαντικών. Εξυηρητούσε επίσης τα εθνικά αιτήματα κρατών ή πολιτικών οργανώσεων, όπως οι Καρμπονάροι. Με τους όρους αυτούς λοιπόν, ο πλούτος και η ποικιλία των αρχαϊκών λέξεων προειδοποιούν συχνά για τη ρομαντική δυναμική ενός κειμένου. Το πλούσιο λεξιλόγιο, στο οποίο συμπλέκονται χαρακτηριστικά διαφόρων ιστορικών περιόδων και γλωσσικών επιπέδων, συνιστά στους νεότερους χρόνους κατάκτηση των ρομαντικών. Στο φως αυτής της παρουσίασης, ας ξαναδούμε τη γλώσσα και τις λέξεις του Κάλβου.

Η ποιητική γλώσσα των Ωδών βρέθηκε εξαρχής στο επίκεντρο των ερμηνευτικών μελετών που έχουν αφιερωθεί στον μεγάλο Ζακύνθιο.³³ Η συνισταμένη των ποικίλων προσεγγίσεων συνοψίζεται στο ακόλουθο συμπέρασμα: Η γλώσσα του Κάλβου αποτελεί ιδιόμορφο κράμα. Σε αυτό το προσωπικό συγκέραςμα συνυπάρχουν ταυτόχρονα ποικίλα στοιχεία από τα πολλά και διάφορα στάδια που διήνυσε η ελληνική γλώσσα κατά τη μακραίωνη πορεία της.³⁴ Τα ασυναίρετα της ιωνικής διαλέκτου και οι λέξεις του Ομήρου συναρμολογούνται με το λεξιλόγιο του Πινδάρου και των αρχαίων τραγικών, με νεολογισμούς, με ιδιωματισμούς και με διασκευές αρχαίων φράσεων. Οι αρχαϊκές λέξεις διασταυρώνονται με τις σύγχρονες, οι λαϊκές και οι δημώδεις εναρμονίζονται με τις λέξεις της λόγιας γλώσσας, συνδυάζονται με λέξεις αντλημένες από λεξικά και από τα κείμενα της χριστιανικής γραμματείας.³⁵ Πρέπει να προστεθούν σε αυτό τον κατάλογο οι πολλές συμβολικές λέξεις των Καρμπονάρων, οι οποίες εγκλείονται στους στίχους των Ωδών.³⁶ Όλες αυτές οι καλβικές λέξεις πιστοποιούν και

καταδεικνύουν τον διαχρονικό δυναμισμό της ελληνικής γλώσσας. Ενσωματώνονται στη νεότερη γλώσσα και σύνταξη με συνεχείς συγκερασμούς ανάμεσα στη λόγια και τη δημώδη, ανάμεσα στην καθαρεύουσα του Κοραή και τη λαϊκή ιδιόλεκτο. Το γλωσσικό αμάλγαμα της καλβικής ποίησης βρισκόταν πλέον πολύ μακριά από τους αισθητικούς κανόνες του νεοκλασικισμού.

Στη γνωστή διάλεξη με την οποία παρουσίασε τον Κάλβο στο αθηναϊκό κοινό, το 1889, ο Παλαμάς επισήμανε σε θέματα γλώσσας τη σύντηξη των αρχαϊσμών με το λεξιλόγιο του λαού. Στο ποιητικό ιδίωμα των Ωδών, όπως εξηγούσε, το στιλπνό μάρμαρο της αρχαίας γλώσσας «χρωματίζεται συνήθως ως έμψυχον εκ της καθομιλουμένης». Στην εικόνα αυτή, έχει ενδιαφέρον η σύλληψη της καλβικής γλώσσας με όρους ζωντανού οργανισμού. Η σύλληψη και η εικόνα βρίσκονται σε αρμονία με τις οργανικές θεωρίες του ρομαντισμού. Στο γλωσσικό σύμπαν των ρομαντικών προσανατολίζεται και σε άλλο σημείο η οπτική της παλαμικής θεώρησης. Κάνοντας λόγο για τον ασυνήθη χαρακτήρα της καλβικής γλώσσας, ο έλληνας κριτικός διαβεβαίωσε «ότι και ξένων εθνών μεγάλοι ποιηταί, ως ο Σέλλεϋ, ως ο Λαμαρτίνος, ως ο Ανδρέας Σενιέ, κατεκρίθησαν ως ένοχοι σολοικισμών, νεολογισμών και γλωσσικών αυθαιρεσιών».³⁷

Ας δούμε τώρα τη γλώσσα του Ομήρου, με την οποία επιδίωξε ο Κάλβος την εμφανή συγγένεια. Σημειώθηκε νωρίτερα ότι οι ρομαντικοί θρηνούσαν συνολικά για την απώλεια της ομηρικής γλώσσας. Ας υπογραμμιστεί επιπλέον ότι ο ρομαντισμός δεν υιοθέτησε σε καμία περίπτωση στάση εχθρική προς την αρχαιότητα. Για την ακρίβεια, συνέβη ακριβώς το αντίθετο. Η λατρεία της αρχαίας Ελλάδας επιμένει και εντείνεται μέσα στο ρομαντισμό.³⁸ Το νέο καλλιτεχνικό κίνημα, που διακρίθηκε για την επαναστατική του διάθεση, διακρίθηκε ταυτόχρονα και για το σεβασμό του προς το αρχαίο ελληνικό πνεύμα. Ήρθε σε αντιπαράθεση μόνο προς τον κλασικισμό και το νεοκλασικισμό, όχι προς την κλασική αρχαιότητα.³⁹ Πολλοί μάλιστα από τους ρομαντικούς εκδήλωσαν προσηλώνση στην παρακαταθήκη της αρχαιότητας, ιδίως της ελληνικής. Αναδιαχειρίστηκαν τα σύμβολα, τους μύθους και τα κείμενα της αρχαίας Ελλάδας με νέα προοπτική και με ευρύτητα εφαρμογών. Η ρομαντική λατρεία της αρχαιότητας εξετάζεται συστηματικά στις σύγχρονες μελέτες του κινήματος.⁴⁰

Στις μείζονες λογοτεχνίες της Ευρώπης, ιδίως στη Γερμανία, την Αγγλία και τη Γαλλία, ο ρομαντισμός υπήρξε σε μεγάλο βαθμό ελληνολατρικός. Ο Όμηρος ειδικά αναδείχθηκε σε λατρευτικό σύμβολο των νέων καλλιτεχνών. Στην παιδεία και την τέχνη της εποχής, κατέκτησε το προβάδισμα έναντι του Βιργιλίου. Οι ρομαντικοί θα αναγνωρίσουν στο πρόσωπό του τον πρώτο ποιητή του ευρω-

παϊκού πολιτισμού.⁴¹ Το θέμα είναι τεράστιο, και η διεξοδική μελέτη του υπερβαίνει ασφαλώς τα όρια αυτού του άρθρου. Θα παρουσιαστούν ωστόσο ορισμένα δείγματα σχετικά με την πρόσληψη του Ομήρου στη ρομαντική Ευρώπη, τα οποία θα συμβάλλουν στην προσπάθεια να ερμηνευτεί η ποιητική γλώσσα και η ποίηση του Κάλβου.

Είναι ενδεικτικό ότι ο Όμηρος ορίζει ένα από τα κορυφαία σύμβολα του γερμανικού ρομαντισμού.⁴² Σε όλες πάντως τις λογοτεχνίες του κινήματος καταγράφεται ανάλογος θαυμασμός για τον πατέρα της ποίησης. Είναι ο αθάνατος και ο αιώνιος Όμηρος του Μπαίρον. Είναι για τον Κητς ο βάρδος που κυβερνά ακόμα την επικράτεια της ποίησης («On First Looking into Charpman's Homer»). Ο Βερανζέρος κατανοεί τη γλώσσα του («En vain faut-il qu'on me traduise Homère»). Την ίδια εποχή, στη συλλογή των *Ελληνικών ελεγγιών*, ο Πωτιέ θα συνθέσει μια παθητική αποστροφή προς τη θεϊκή σκιά του (*Le front ceint de lauriers, divine ombre d'Homère!*). Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, τότε που ο Κάλβος δημιουργεί τις Ωδές του, η αρχαία και η νέα Ελλάδα έχουν καταλάβει έναν χρυσό θρόνο στην τέχνη του ρομαντισμού. Σε αυτή την ελληνική επικράτεια του κινήματος, ο Όμηρος περιβάλλεται με ύψιστες τιμές. Το όνομά του επικαλείται ομοίως ο Λαμαρτίνος στο *Τελευταίο άσμα της περιήγησης του Χάρολντ*:

Homère! À ce grand nom, du Pinde à l'Hellespond,
les airs, les cieux, les flots, la terre, tout répond.

Το ποίημα του Λαμαρτίνου, η συλλογή του Πωτιέ και το τραγούδι του Βερανζέρου εκδόθηκαν στο Παρίσι το 1825.⁴³ Ο Κάλβος ζούσε εκεί, εγκαταστάθηκε στη γαλλική πρωτεύουσα τον Ιανουάριο του 1825. Δύο χρόνια νωρίτερα, είχαν εκδοθεί στο Λονδίνο το έβδομο άσμα του *Ντον Τζούαν* και το *Νησί* του Μπαίρον. Στους βυρωνικούς στίχους του 1823 συνοψίζεται η ρομαντική αποθέωση του Ομήρου:

O, thou eternal Homer! (Don Juan, VII, στρ. 79 και 80)
Forgive me, Homer's universal shade! (The Island, XII, στ. 294)

Οι συνεχείς επικλήσεις και τα θαυμαστικά αποκρυσταλλώνουν τη λατρεία των ρομαντικών για τον πρώτο ποιητή του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Στα ίδια ακριβώς χρόνια συνθέτει και ο έλληνας ποιητής τις δύο συλλογές των Ωδών του. Ο ομηροχαρής Κάλβος δεν αποτελούσε την εξαίρεση στον κανόνα της ρομαντικής εποχής. Οι δικές του επικλήσεις προς τον Όμηρο συγκαταλέγονται ομοίως στα τυπικά δείγματα της ρομαντικής πρόσληψης:

Του θεσπεσίου γέροντος
 ιερά κεφαλή. [...]
 Εσύ θαυμάσιε Όμηρε
 εξένισας τας Μούσας·
 («Εις Μούσας», στ. 91-92, 96-97)

Ο θεός (II 63), ο θαυμάσιος, ο θεσπέσιος Όμηρος του Κάλβου ανήκει στο πλούσιο ομηρικό εικονοστάσιο των ρομαντικών. Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης και του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού, έχοντας αναπνεύσει βαθιά στην ατμόσφαιρα της ρομαντικής λατρείας για τον Όμηρο, ο ποιητής των Ωδών θέλησε να αναδείξει τη συνέχεια της ομηρικής παράδοσης στη νέα ελληνική ποίηση. Κατόρθωσε να αναβιώσει στους στίχους του τη γλώσσα, τα θέματα και την ανάμνηση του Ομήρου.⁴⁴ Κατόρθωσε επίσης να συνδέσει τον Όμηρο, τον Πίνδαρο και την κλασική Ελλάδα με το παρόν της σύγχρονης χώρας, που έπρεπε να αποδείξει την αρχαία και τόσο ένδοξη καταγωγή της. Έτσι αναγεννήθηκαν η γλώσσα και η ποίηση της αρχαίας Ελλάδας στις ρομαντικές Ωδές του Ανδρέα Κάλβου.

Όσοι θαυμάζουμε τη γλωσσική ευφυΐα και την ελληνογνωσία του Κάλβου υπογραμμίζουμε επίσης την εντυπωσιακή διεύρυνση και την οργανική ενότητα της ελληνικής γλώσσας που επιτελέστηκε στους στίχους των Ωδών. Θα παρουσιαστούν ενδεικτικά ορισμένες κρίσεις, που προέρχονται από νεότερες μελέτες: Ο Κάλβος αναζήτησε τη διαχρονική ενότητα της ελληνικής γλώσσας μέσα από την ανομοιογένεια του πολύμορφου γλωσσικού υλικού. Προσέβλεπε στη δημιουργία μιας λογοτεχνικής ιδιολέκτου που θα μπορούσε να συνενώσει το παρελθόν και το παρόν της γλώσσας μας σε ένα λειτουργικό σύνολο.⁴⁵ Αντλησε το λεξιλόγιό του από ελληνικά κείμενα όλων των γραμματολογικών περιόδων, από λεξικά και από τον προφορικό λόγο.⁴⁶ Η λεκτική ύλη στην ποίησή του μαρτυρεί πιστά την ελληνογνωσία του. Μεταξύ των ποικίλων αυτών λέξεων δεν δημιουργείται κανένα πρόβλημα δυσαρμονίας, ούτε ενοχλεί η διαφορά ανάμεσα στις αρχαιοελληνικές και στις χριστιανικές-εκκλησιαστικές λέξεις.⁴⁷ Μέσα από τις μεταφράσεις των Ευαγγελίων, των *Ψαλμών* και των άλλων βιβλικών κειμένων, δόθηκε στην ποίησή του «η οργανική αφόρμηση και η έκφραση». Η κοινή της ελληνιστικής εποχής γεφυρώνει στην ποίησή του την αρχαία ελληνική με την εκκλησιαστική και με τη λαϊκή παράδοση, εναρμονίζει τις καθημερινές λέξεις με τις λέξεις των κλασικών συγγραφέων.⁴⁸

Ο ποιητής της λυρικής τόλμης στράφηκε στα παλαιότερα ελληνικά, στα κείμενα της Αγίας Γραφής, της κλασικής και της λόγιας παράδοσης. Άσκησε τη γλώσσα του στα κείμενα αυτά, την έκανε εύρωστη, τολμηρή και γυμνασμένη

στην ποίηση. Με τη γλώσσα αυτή προώθησε θεαματικά τη νεότερη λογοτεχνία μας, δημιουργώντας πρωτοφανείς δυνατότητες για τον ποιητικό λόγο. Και μέσα από τη γλώσσα της ποίησης κατόρθωσε να συνδέσει την παλαιότερη με τη σύγχρονη ελληνική γλώσσα. Κατόρθωσε να ανασυνθέσει την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και να την οδηγήσει ως τα ελληνικά των ημερών του, ως τη γλώσσα του λαού και της καθημερινής ομιλίας. Σε συνθήκες γλωσσικής αναρχίας και πολυδιάσπασης, ο Κάλβος διαμόρφωσε ένα στέρεο γλωσσικό κέντρο. Κατέκτησε ένα ύφος ξεχωριστό και πλούτισε τη γλώσσα μας με καινούργιες δυνάμεις στην ποιητική έκφραση.⁴⁹

Είναι πολλές οι τιμές που αναλογούν στη γλώσσα του Κάλβου. Αναγνωρίστηκε πρόσφατα η βαθιά ελληνομάθεια του ποιητή. Μελετήθηκε η συνειδητή του προσπάθεια να προβάλλει την αξιοθαύμαστη, όπως πίστευε, συνέχεια της ελληνικής γλώσσας και παράδοσης.⁵⁰ Ο Κάλβος κέρδισε ακόμα, όπως του έπρεπε, τον τίτλο του πρωτοπόρου στη δυναμική διεύρυνση και αξιοποίηση του ελληνικού ποιητικού λόγου.⁵¹ Για τον μεγάλο Ζακύνθιο δεν υπήρχε διχασμός μεταξύ αρχαίας και νεότερης, λόγιας και δημοτικής παράδοσης. Στα χρόνια της προετοιμασίας για το εθνικό κράτος, η προδρομική φροντίδα του ήταν να αναδείξει την αδιάσπαστη συνέχεια και την πολυμορφία της ελληνικής γλώσσας. Κατόρθωσε έτσι να ανακαλέσει και να συνενώσει τη μακραίωνη ιστορία της σε ένα οργανικό σύνολο. Σε αυτή τη γενναία πορεία του, οι λέξεις της ελληνικής γλώσσας διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο. Τη βούληση του Κάλβου –βούληση γλωσσική, ποιητική, εθνική– την καθοδήγησαν και την υποστήριξαν οι οργανικές αντιλήψεις του ρομαντισμού για τη γλώσσα.

Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, ο πρώτος στόχος για την αγωνιζόμενη υπόδουλη χώρα ήταν να αποδείξει την απευθείας καταγωγή της από την κλασική Ελλάδα. Η ποιητική γλώσσα των Ωδών έδειχνε στο ευρωπαϊκό κοινό αυτή την αδιάσπαστη σχέση της σύγχρονης με την αρχαία Ελλάδα. Η γλωσσική πρόταση του Κάλβου είχε προφανώς και εθνικό χαρακτήρα. Συνέδεε το μυθολογικό, το ομηρικό και το κλασικό παρελθόν της Ελλάδας με το ηρωικό παρόν της Επανάστασης. Συνέδεε επίσης την πολυμορφία και τις διαδοχικές περιόδους της ελληνικής γλώσσας σε ένα δυναμικό σύνολο, που απευθυνόταν πιθανότατα και στους Έλληνες του εθνικού κέντρου.⁵²

Φαίνεται τέλος ότι ο Κάλβος πράγματι απέβλεπε να διδάξει αυτή τη δυναμική γλωσσική πρόταση στους Ευρωπαίους της εποχής που μάθαιναν τα ελληνικά.⁵³ Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί μια μαρτυρία του 1825, η οποία διασώζεται στη γαλλική εφημερίδα *Le Globe*. Πρόκειται για εκδοτική αγγελία που δημοσιεύτηκε ανώνυμα στον δεύτερο τόμο της εφημερίδας, στο φύλλο της 21ης

Μαΐου 1825. Ο Κάλβος είχε εγκατασταθεί στο Παρίσι προς το τέλος του Ιανουαρίου 1825, τέσσερις ακριβώς μήνες πριν από τη δημοσίευση της αγγελίας. Γνωρίζουμε επίσης ότι διατηρούσε στενή σχέση και συνεργασία με το *Globe*, πιθανότατα πριν από την εγκατάστασή του στην πρωτεύουσα της Γαλλίας. Όργανο του φιλελληνισμού και γενικό στρατηγείο του ρομαντισμού εκείνα τα χρόνια, η παρισινή εφημερίδα ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1824 από μαχητικά στελέχη της πρώτης γαλλικής Καρμπονερίας.⁵⁴

Η ανώνυμη αγγελία του *Globe* έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Επικεντρώνεται στην παρισινή συλλογή των Ωδών και ανακοινώνει την προσεχή έκδοση του τόμου με τα νέα καλβικά ποιήματα. Στο σύντομο αυτό κείμενο καταγράφονται ορισμένες σημαντικές πληροφορίες, που έχουν παραμείνει άγνωστες στις καλβικές σπουδές.⁵⁵ Το πρώτο ζήτημα που πρέπει να σημειωθεί αναφέρεται στην έκδοση των *Νέων Ωδών*. Τον Μάιο του 1825, στην αγγελία του *Globe*, η δεύτερη συλλογή του Κάλβου εμφανιζόταν να είναι έτοιμη προς έκδοση. Ωστόσο, άγνωστο για ποιο λόγο, κυκλοφόρησε ύστερα από ένα χρόνο σχεδόν, στις 26 Απριλίου 1826.⁵⁶

Ως προς την ταυτότητα του συντάκτη, δεν υπάρχει καμία ένδειξη στην εφημερίδα ούτε στη γαλλική βιβλιογραφία για το *Globe*.⁵⁷ Από το κείμενο πάντως της αγγελίας συνάγεται ότι ο ανώνυμος συντάκτης είχε άμεση και λεπτομερειακή πληροφόρηση – προφανώς από τον ίδιο τον Κάλβο. Το πιθανότερο είναι μάλιστα ότι το κείμενο αυτό οφείλεται στη γραφίδα του Κάλβου. Έντεκα μήνες πριν από την έκδοση των *Νέων Ωδών* στο Παρίσι, ο άγνωστος συνεργάτης του *Globe* δείχνει να γνωρίζει με ακρίβεια τη θεματική πολλών ποιημάτων, τις γλωσσικές απόψεις του Κάλβου, καθώς και τον γάλλο μεταφραστή της δεύτερης καλβικής συλλογής. Ως προς το μεταφραστή, σημειωτέον ότι εμφανιζόταν να είναι και πάλι ο Στανισλάς Ζυλιέν. Παρατίθεται το κείμενο της αγγελίας στο γαλλικό πρωτότυπο:

Pendant que les Grecs défendent avec tant de courage leur sainte et belle cause, quelques uns retenus parmi nous par la nécessité ou par des devoirs célèbrent et chantent leur patrie. L'année dernière on a déjà distingué, parmi ces jeunes poètes, M. Calbos, auteur d'un recueil d'odes publié sous le titre de lyre patriotique, et traduit par M. Stanislas Julien; il se dispose à en publier de nouvelles, qui ont pour objet les principaux événements des dernières années: on cite entre autres *la mort de Marc Botzaris* et *le désastre de Psara*. M. Calbos a quelque chose de la verve et de la manière italienne; il écrit avec pureté, et cherche à rapprocher le plus possible la langue moderne du grec ancien. Ses poésies peuvent servir d'étude à ceux qui apprennent cette langue, et la traduction de M. Julien, qui prête encore cette fois à M. Calbos l'appui de son talent, en procurera la lecture à tout le monde.

(*Le Globe*, τ. 2, αρ. 110, 21 Μαΐου 1825, 559)

Από το τελικό σύνολο της δεύτερης συλλογής, μνημονεύονται στην αγγελία οι ωδές «Εις Σούλι» και «Εις Ψαρά». Ο Έλληνας ποιητής, διευκρινίζεται επίσης στο *Globe*, «έχει κάτι από τον ιταλικό οίστρο και τρόπο» και επιδιώκει τη μεγαλύτερη δυνατή προσέγγιση της νεότερης με την αρχαία γλώσσα. Διαβάζουμε ακόμα στην αγγελία του *Globe* ότι τα ποιήματα του Κάλβου «μπορούν να χρησιμοποιήσουν ως κείμενα μελέτης σε όσους μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα». Στην εκτίμηση αυτή αποτυπώθηκε ασφαλώς, και γίνεται σήμερα ευκρινής, η προσωπική βούληση του Κάλβου. Πέρα από τη θέση που διεκδικούσε στην κορυφή του νεοελληνικού Παρνασσού, ο ποιητής των Ωδών επιδίωκε έναν πρόσθετο στόχο: Φιλοδοξούσε να διαδραματίσει ομοίως εξέχοντα ρόλο στη διαμόρφωση και τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας.

Με την αγγελία του 1825 που διαφυλάσσεται στο *Globe* στοιχειοθετούνται πολλά θέματα μείζονος σημασίας για την προσέγγιση της καλβικής ποίησης. Ο περιορισμός του χώρου δεν επιτρέπει να διερευνηθούν εδώ όλα αυτά τα θέματα. Θα προσθέσω μόνο το ερευνητικό μου συμπέρασμα σχετικά με το χρόνο έκδοσης και με τα περιεχόμενα της παρισινής συλλογής.

Η καθυστέρηση στην έκδοση των *Νέων Ωδών* πιστεύω ότι συνδέεται με έναν ποιητικό και εκδοτικό καταγισμό που σημάδεψε τα γαλλικά γράμματα από τον Μάιο ως τον Αύγουστο του 1825. Ο λόγος είναι για τις ποιητικές συλλογές του Γκυγιώμ Πωτιέ και του Εβαρίστ Μπουλαί-Πατύ, οι οποίες εκδόθηκαν τον Ιούνιο και τον Αύγουστο του 1825. Στον ποιητικό καταγισμό του έτους εκείνου πρέπει να προστεθεί και το πολύστιχο αφηγηματικό ποίημα του Λαμαρτίνου που μνημονεύτηκε νωρίτερα (*Το τελευταίο άσμα της περιήγησης του Χάρολντ*). Τα έργα αυτά του γαλλικού βυρωνικού φιλελληνισμού συνεισέφεραν ισχυρή έμπνευση στη δεύτερη συλλογή του Κάλβου. Καθόρισαν επίσης, όπως πιστεύω, το ποιητικό σχέδιο της δεύτερης συλλογής. Θεωρώ επίσης βέβαιο ότι η ωδή «Εις Ψαρά», στη δημοσιευμένη μορφή του 1826, παρουσιάζει ουσιώδεις διαφορές σε σχέση με τη μορφή που θα είχε το ποίημα τον Μάιο του 1825, όταν ανακοινώθηκε η προσεχής έκδοση των νέων ποιημάτων από τις στήλες του *Globe*.⁵⁸

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1 Ως προς τον όρο «προρομαντισμός», διευκρινίζω ότι τον χρησιμοποιώ κατά σύμβαση. Ο όρος τείνει να καταργηθεί στη σύγχρονη αγγλική βιβλιογραφία. Κρίθηκε ότι προκαλεί παραπονήσεις στην εικόνα των λογοτεχνικών φαινομένων και στη μελέτη των κινημάτων. Τα θέματα, τα συναισθήματα και τα έργα που καθιερώθηκε να αποκαλούνται «προρομαντικά» οφείλονται σε παράπλευρες αναζητήσεις και σε αντικρουόμενες δυνάμεις του διαφωτισμού. Συνδέονται κατεξοχήν με τρία ονόματα της αγγλόγλωσσης λογοτεχνίας: είναι ο Γιανγκ (Edward Young), ο Τόμας Γκραίβι και ο μυθικός βάρδος Όσσιαν των Κελτών.

2 Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, Ερμής, 1982, σσ. 369-374, και Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, 1978, σσ. 183-188 (πρβλ. ²2003, σσ. 218-221).

3 Για την κελτική αναβίωση στον βρετανικό ρομαντισμό, βλ. Nicholas Roe (επιμ.), *Romanticism. An Oxford Guide*, Oxford U/P, 2005, σσ. 118-120.

4 Βλ. Stuart Curran (επιμ.), *The Cambridge Companion to British Romanticism*, Cambridge U/P (1993), ³1996, σσ. 107-110, και John Beer (επιμ.), *Questioning Romanticism*, The Johns Hopkins U/P, 1995, σσ. 4, 13.

5 Για τα θέματα αυτά, βλ. Paul Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, Παρίσι, Albin Michel (1948), ²1969, σ. 334, και W. K. Wimsatt Jr., Cleanth Brooks, *Literary Criticism*, τόμ. 3, *Romantic Criticism*, Λονδίνο, Routledge & Kegan Paul, 1970, σ. 351. Πρβλ. στο ίδιο, σσ. 341-351, για τη γλωσσική διαμάχη των Κόουλριτζ και Γουέρντζγουερθ.

6 Βλ. Roe, *Romanticism. An Oxford Guide*, σ. 41.

7 Βλ. στο ίδιο, σσ. 214-215, σχετικά με όλη αυτή την παρουσίαση για το ποίημα του Κόουλριτζ.

8 Βλ. W. J. B. Owen (επιμ.), *Wordsworth & Coleridge Lyrical Ballads*, Oxford U/P, ²1983, σ. 156: «Low and rustic life was generally chosen because in that situation our elementary feelings exist in a state of greater simplicity».

9 Σχετικά με τα θέματα αυτά, βλ. Beer, *Questioning Romanticism*, σσ. 21-24, και Wimsatt, Brooks, *Literary Criticism*, τόμ. 3, σσ. 347-349.

10 Βλ. Beer, *Questioning Romanticism*, σ. 24.

11 Για τις γλωσσικές απόψεις του Κόουλριτζ οι οποίες μνημονεύονται, βλ. James Engell, W. Jackson Bate (επιμ.), *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge, Biographia Literaria*, τόμ. 7 (II), Routledge & Kegan Paul – Princeton U/P, 1983, σσ. 53-56. Πρβλ. την ανάλυση των απόψεων στο Beer, *Questioning Romanticism*, σσ. 22-24.

12 Για τη δημοτικότητα του Κόουλριτζ στα 1816-1817 και για τα έργα εκείνης της διετίας, βλ. Richard Holmes, *Coleridge*, Oxford U/P, 1982, σσ. 39-40, 53, 57. Για την εκδοτική έκρηξη του 1816-1817 και για τις διαλέξεις του 1818-1819, βλ. R. A. Foakes (επιμ.), *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge, Lectures 1808-1819 on Literature*, τόμ. 5 (I), Routledge & Kegan Paul – Princeton U/P, 1987, Εισαγωγή, σσ. XLIII, LXXIII κπολ. Για τη φυσική φιλοσοφία του, βλ. M. H. Abrams, *The Correspondent Breeze*, Norton, 1984, σσ. 199, 205-206.

13 Βλ. Abrams, *The Correspondent Breeze*, σσ. 166, 206.

14 Βλ. Coleridge, *The Philosophical Lectures, Hitherto Unpublished*, σ. 369, όπως παρατίθεται στο Beer, *Questioning Romanticism*, σ. 26.

15 Βλ. σχετικά Paul Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, σ. 337.

16 Για τις απόψεις του Ουγκό, βλ. René Wellek, *A History of Modern Criticism*, τόμ. 2, *The Romantic Age*, Cambridge U/P, 1981, σσ. 255-256.

17 Βλ. στο ίδιο, σ. 131.

18 Βλ. Σ. Σωφρονίου, «Ανδρέας Κάλβος (Άγνωστα κείμενα – Γλωσσικά)», *Παργασσός*, τόμ. 2 (1960), σ. 395. Γνωρίζω το έργο από την ελληνική μετάφραση του Σωφρονίου, στο ίδιο, σσ. 411-415.

19 Βλ. στο ίδιο, σ. 414.

20 Για τη διεύρυνση του λεξιλογίου στη ρομαντική ποίηση και πεζογραφία, βλ. Van Tieghem, *Le romantisme dans la littérature européenne*, σσ. 337, 341.

21 Βλ. Coleridge, *The Philosophical Lectures, Hitherto Unpublished*, σ. 71, όπως παρατίθεται στο Beer, *Questioning Romanticism*, σ. 26. Πρβλ. Wellek, *A History of Modern Criticism*, τόμ. 2, σ. 168.

22 Σχετικά με το θαυμασμό των ρομαντικών για τις παλαιότερες γλώσσες, και ιδίως για την αρχαία ελληνική, βλ. Beer, *Questioning Romanticism*, σσ. 18-19, 127.

23 Βλ. σχετικά Wimsatt, Brooks, *Literary Criticism*, τόμ. 3, σσ. 350-351.

24 Για τους χαρακτηρισμούς που αποδίδω στον Μπάιρον, βλ. Jerome J. McGann, *The Romantic Ideology*, Λονδίνο/Σικάγο, The University of Chicago Press, 1983, σ. 27: «Byron, who is perhaps the single most important figure in the history of European Romanticism». Πρβλ. επίσης Drummond Bone (επιμ.), *The Cambridge Companion to*

Byron, Cambridge U/P, 2004, σ. 236: «he was the single most famous figure of the European Romantics».

25 Σχετικά με αυτή την παρουσίαση για τη γλώσσα και για τις λέξεις του Μπάιρον, βλ. Peter J. Manning, «Don Juan and Byron's Imperceptiveness to the English Word», στο *Reading Romantics. Texts and Contents*, Oxford U/P, 1990, σσ. 134-135. Η μελέτη επικεντρώνεται στο ποιητικό ιδίωμα του *Ντον Τζούαν*. Μνημονεύονται παραδειγματικά οι απόψεις του Κόουλιριτζ από το *Biographia Literaria*, οι οποίες παρουσιάστηκαν παραπάνω.

26 Πρόκειται για το δημοσίευμα το σχετικό με την πρώτη διάλεξη του Κάλβου στα Argyll Rooms του Λονδίνου. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός ρομαντισμός*, σ. 118.

27 Για τις δύο απόψεις, βλ. αντίστοιχα Εμμανουήλ Κριαράς, *Φιλολογικά μελετήματα. 19ος αιώνας*, Φιλιππότις, 1979, σ. 147, και Γιάννης Δάλλας, *Ο κλασικισμός του Ανδρέα Κάλβου*, Σοκόλης, 1999, σ. 215. Για την παρουσία των δύο γεωγραφικών όρων στην πρώτη ωδή της *Λύρας*, βλ. επίσης στ. 27 και 40.

28 Βλ. Guillaume Pauthier, *Helléniennes, ou Élégies sur la Grèce*, Παρίσι, 1825, σσ. 15-16.

29 Το *Σύνταγμα της Αυσονίας* δημοσιεύτηκε σε γαλλική μετάφραση το 1821, στο βιβλίο του Sainte-Edme *Constitution et organisation des Carbonari*, βλ. 2η έκδοση, Παρίσι, Librairie de Peytieux, 1822, σσ. 175-188. Πρβλ. Αθηνά Γεωργαντά, «Ο Κάλβος και οι Καρμπονάροι. Συμβολικές λέξεις των Ωδών», *Μνήμων* 27 (2005), Αθήνα, 2006, σσ. 71-73.

30 Βλ. Duncan Heath, Judy Boreham, *Introducing Romanticism*, Cambridge, Icon Books, 2005, σσ. 132-134: «Italy: The Carbonari». Πρβλ. Γεωργαντά, «Ο

Κάλβος και οι Καρμπονάροι. Συμβολικές λέξεις των Ωδών», σσ. 61-62.

31 Βλ. [G. Bertholdi], *Memoirs of the Secret Societies of the South of Italy, particularly of the Carbonari*, Λονδίνο, John Murray, 1821, σ. 21 (σημ).

32 Για τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις που προέβλεπε το *Σύνταγμα της Αυσονίας*, βλ. Γεωργαντά, «Ο Κάλβος και οι Καρμπονάροι. Συμβολικές λέξεις των Ωδών», σ. 83.

33 Οι κυριότερες προτάσεις για τη γλώσσα των Ωδών συνοψίζονται στη μελέτη του Π. Δ. Μαστροδημήτρη «Γραμματική των Ωδών του Κάλβου», *Νεοελληνικά. Μελέτες και άρθρα*, Γνώση, 1984, τόμ. 1, σσ. 39-46. Βλ. επίσης Χρυσούλα Καραντζή, *Η αξιοποίηση της γλωσσικής πολυτυπίας στη δημιουργία του ύφους. Το παράδειγμα του Ανδρέα Κάλβου*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 2000, σσ. 28-46.

34 Σχετικά με το συγκεκριμένο του υλικού από διαφορετικές ιστορικές και πολιτισμικές περιόδους της ελληνικής γλώσσας, βλ. Δάλλας, *Ο κλασικισμός του Ανδρέα Κάλβου*, σσ. 35-46. Πρβλ. Καραντζή, *Η αξιοποίηση της γλωσσικής πολυτυπίας στη δημιουργία του ύφους*, σσ. 41-42.

35 Για την προέλευση των καλβικών λέξεων, βλ. ενδεικτικά Σωφρονίου, «Ανδρέας Κάλβος (Άγνωστα κείμενα – Γλωσσικά)», σσ. 398-405. Πρβλ. επίσης Μαστροδημήτρη, «Γραμματική των Ωδών του Κάλβου», σσ. 42-44 κ.εξ.

36 Στη μελέτη μου για τις λέξεις των Καρμπονάρων (ό.π., 82-107) εξετάζεται μέρος μόνο από το πλούσιο συμβολικό τους λεξιλόγιο, το οποίο μετουσιώθηκε στην ποίηση του Κάλβου.

37 Για τις παλαμικές απόψεις που αναφέρω, βλ. *Άπαντα*, τόμ. 2, σσ. 35, 49-51.

38 Το ζήτημα έθεσε από νωρίς στις σωστές του βάσεις ο Paul Van Tieghem, (*Le romantisme dans la littérature européenne*, σσ. 261-262).

39 Βλ. Hermione de Almeida, *Byron and Joyce through Homer*, Columbia U/P, 1981, σ. 6.

40 Βλ. ενδεικτικά Curran, *The Cambridge Companion to British Romanticism*, σσ. 148-176, και Roe, *Romanticism. An Oxford Guide*, σσ. 38-48. Πρβλ. René Wellek, *Concepts of Criticism*, Yale U/P, 1963, σσ. 163-165.

41 Βλ. Hermione de Almeida, *Byron and Joyce through Homer*, σσ. 6-7, 16.

42 Βλ. Wimsatt, Brooks, *Literary Criticism*, τόμ. 3, σ. 369, και Wellek, *A History of Modern Criticism*, τόμ. 2, σ. 51.

43 Ο στίχος του Βερανζέρου προέρχεται από το ποίημα «Le voyage imaginaire», βλ. *Chansons de Béranger*, τόμ. 2, Παρίσι, 1857, σ. 125. Για το στίχο του Πωτιέ, βλ. Pauthier, *Helléniennes*, σ. 14. Για το παράθεμα του Λαμαρτίνου, βλ. *Oeuvres complètes*, τόμ. 2, Παρίσι, 1862, σ. 107. Πρέπει να προστεθεί ότι σε ομηρικές αναφορές και αναλογίες εδράζεται επίσης το ιπποτικό μυθιστόρημα του *Ιβανόη* (1819): βλ. σχετικά Michael Paschalis, «Homer and Walter Scott in the *Lord of Morea, The Heroine of the Greek Revolution* and *Loukis Laras*», *Σύγκριση*, τχ. 17 (Νοέμβριος 2006), σσ. 11-14 και σημ. 33.

44 Σύμφωνα με τον Σωφρονίου, το μεγαλύτερο μέρος των σπάνιων καλβικών λέξεων προέρχονται από τον Όμηρο ή είναι χαρακτηριστικά ομηρικό. Υπάρχουν επίσης λέξεις και φράσεις που ο Κάλβος δημιούργησε κατ' αναλογία προς τις ομηρικές. Βλ. Σωφρονίου, «Ανδρέας Κάλβος (Άγνωστα κείμενα – Γλωσσικά)», σ. 399.

45 Βλ. Π. Δ. Μαστροδημήτρη, «Η

γλώσσα του Ανδρέα Κάλβου», στο Μ. Ζ. Κοπιδάκης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, ΕΛΙΑ, 1999, σ. 255.

46 Βλ. Σπύρος Καββαδίας, «Η αρχαιογνωσία του Κάλβου», *Περίπλους*, τχ. 34-35 (1993), σ. 169.

47 Βλ. Δάλλας, *Ο κλασικισμός του Ανδρέα Κάλβου*, σσ. 35-36, 39-40.

48 Βλ. Δάλλας, *Οι Ψαλμοί του Δαβίδ υπό Ανδρέα Κάλβου*, Νεφέλη, 1990, σσ. 36-45.

49 Επαναλαμβάνω εδώ τα συμπεράσματα από τη μελέτη ορισμένων λέξεων και στίχων της ωδής «Εις θάνατον», βλ. Αθηνά Γεωργαντά, «Ανδρέα Κάλβου “Εις θάνατον”. Σχόλια σε τρεις στροφές», *Ποίηση*, τχ. 21 (άνοιξη-καλοκαίρι 2003), σσ. 161-162.

50 Βλ. Καραντζή, *Η αξιοποίηση της γλωσσικής πολυτυπίας στη δημιουργία του ύφους*, σσ. 181, 206-207, 213 κπολ.

51 Βλ. Μαστροδημήτρης, «Η γλώσσα του Ανδρέα Κάλβου», σ. 255.

52 Σχετικά με αυτή τη θεώρηση, βλ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, *Το ποιητικό τοπίο του ελληνικού 19ου και 20ού αιώνα*, τόμ. 1, Καστανιώτης, 1996, σσ. 44-54.

53 Για την ερμηνεία αυτή, βλ. Αθανασόπουλος, *Το ποιητικό τοπίο του ελληνικού 19ου και 20ού αιώνα*, σσ. 50-51.

54 Για τη γαλλική εφημερίδα και για τη σχέση της με τον Κάλβο, βλ. στην ελληνική βιβλιογραφία: Ελένη Καρατζά, «Το παρισινό περιοδικό *Le Globe* και η ελληνική Επανάσταση», *Mélanges offerts à Octave et Melro Merlier*, τόμ. 1, Αθήνα, 1956, σσ. 55-82· Μάριο Βίττι, «“Τα κατά Παύλον και Βιργινία” και ο ενθουσιασμός του Κάλβου», *Ο Ερασιστής* 11 (1974),

Αθήνα, 1980, σσ. 57-66· του ίδιου, *Ο Κάλβος και η εποχή του*, σσ. 92-100, 105-120· Γεωργαντά, «Ο Κάλβος και οι Καρμπονάροι. Συμβολικές λέξεις των Ωδών», σσ. 63-65, 68-71.

55 Η αγγελία του *Globe* υποδείχθηκε με συνοπτική παρουσίαση από την Ελένη Καρατζά, «Το παρισινό περιοδικό *Le Globe* και η ελληνική Επανάσταση», σσ. 68, 78.

56 Για την ημερομηνία έκδοσης των *Νέων Ωδών*, βλ. *Bibliographie de la France, Année 1826*, τχ. 33 (Τετάρτη 26 Απριλίου 1826), σ. 355, αρ. 2506. Ανακοίνωσα το στοιχείο στη μελέτη μου «Στοιχεία για το Χρονολόγιο Ανδρέα Κάλβου. Η έκδοση των *Νέων Ωδών* στο Παρίσι», *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 29 (Μάιος-Αύγουστος 2005), σσ. 103-104.

57 Βλ. κυρίως Jean-Jacques Goblot, *La jeune France libérale. “Le Globe” et son groupe littéraire*, Παρίσι, Plon, 1995.

58 Βλ. τη μελέτη μου «Η ανακρέοντεια εισαγωγή της ωδής “Εις Ψαρά”», *Θέματα λογοτεχνίας*, τχ. 4 (Νοέμβριος 1996-Φεβρουάριος 1997), σσ. 152-169, για τη διερεύνηση της εισαγωγής «Εις Ψαρά» στα συμφραζόμενα των γαλλικών ποιητικών θρήνων. Πρβλ. στο ίδιο, σσ. 159-161 και 166-169, για τις οφειλές του Κάλβου στις συλλογές του Πωτιέ και του Μπουλαί-Πατύ. Βλ. σχετικά και τη μελέτη μου «Το εγώ του ποιητή-πολεμιστή και η επιστροφή στην πατρίδα», στο *Οι ποιητές του Γ. Π. Σαββίδη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας – Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού, 1998, σσ. 240, 248-256, κυρίως 259-260.

ABSTRACT

ATHENA GEORGANTA: Romantic Theories of Poetic Language. Towards a Reconsideration of Andreas Kalvos' Odes

Andreas Kalvos is considered one of the two greatest 19th-century Greek poets. By the time he published his two collections of *Odes*, in the 1820s, he had lived in Italy, London, Geneva and Paris. A pre-eminent Greek poet, he is also a great European romantic, formed in the cultural and revolutionary centres of western Europe. He was also a member of the secret society of the Carbonari and had an active role in the Italian revolution of 1820-1821. Kalvos's poetic and intellectual formation remains a mystery in Greek literary studies. The present essay focuses on the poetic language of the *Odes* and on the poet's intense linguistic consciousness. His archaic and highly diversified diction, combined with a very rich vocabulary, is considered within the strain of romanticism. Special references are included to the poetic diction as well as the linguistic theories of Coleridge and Byron. Kalvos had lived in London from 1816 to 1820. His indebtedness to the English Romanticism constitutes a major issue for the interpretation of his poetry. The obscure catechism and the symbolic vocabulary of the Carbonari are also taken into consideration in order to clarify the subject.